

На правах рукописи

ЛЕЙЛА ГАСАН ГЫЗЫ ГУСЕЙНОВА

**ЭВОЛЮЦИЯ ГЕРОЕВ И НРАВСТВЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ В
ПРОЗЕ В. ШУКШИНА И И. МЕЛИКЗАДЕ**

**5716.01 – Азербайджанская литература
5718.01 – Мировая литература (Русская литература)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии**

БАКУ - 2015

Работа выполнена на Кафедре истории русской литературы
Бакинского государственного университета

Научный руководитель: **Агиль Джафар Хандан оглу Гаджиев**
доктор филологических наук,
профессор

Официальные оппоненты: **Гималай Энвер оглу Гасымов**
доктор филологических наук,
профессор

Сара Юсиф гызы Османлы
доктор филологических наук,

Ведущее предприятие: **Кафедра современной русской
литературы Бакинского
славянского университета**

Защита состоится «_02_» _07_ 2015 года в «___» часов
на заседании Диссертационного совета Д 01.131 при Институте
литературы им. Низами Национальной академии наук Азербайджана.

Адрес: AZ 1143, г.Баку, пр. Гусейн Джавида 115, Электронный
актовый зал Института литературы им. Низами НАНА (IV этаж)

С диссертацией можно ознакомиться в Центральной научной
библиотеке НАНА.

Автореферат разослан «___» _____ 2015 года

Ученый секретарь Диссертационного
совета доктор филологических
наук, профессор

Имамверди Явяр оглу Гамидов

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Обоснование и актуальность темы. Феномен русских и азербайджанских писателей, которых в свое время официальная критика относила к видным представителям деревенской прозы многоаспектен и актуален в современной филологической науке. Таких мастеров иногда пренебрежительно называли «деревенщиками». В скобках заметим, что по отношению к представителям «городской прозы» аналогичного синонимического термина в теории литературоведения не было. Но существо дела, разумеется, не упирается в разграничение тех ярлыков, которые были в своё время навешены претенциозными литераторами. Важнее на современном историческом этапе признание другого факта: в какой бы степени необъективности или предвзятости русские и национальные критики ни обвиняли тогдашних приверженцев деревенской жизни, творчество наиболее видных прозаиков требует серьезного подхода, который включает в себя не столько общий обзор основных этапов жизнедеятельности, сколько тщательное, скрупулёзное исследование генетической природы созданных художественных образов.

Среди ярких представителей деревенской прозы начала 1960-х годов русский Василий Макарович Шукшин и азербайджанец Иси Меликзаде наиболее остро поставили проблему трагизма «отчуждения» человека от земли. Они как бы отвечали на носившийся в воздухе, но еще не сформированный другими прозаиками вопрос: «Что же со всеми нами происходит?». С указанного времени началась ломка уклада жизни многочисленных русских и азербайджанских деревенских семей. Большинство исследователей и критиков считали данный процесс чуть ли не национальным бедствием. Одни говорили о том, что в художественной прозе о деревне появились полные трагизма повести и рассказы.

Другие, молча обходили эту сторону жизни в деревне, словно она была абсолютно несущественной для художественного отображения, третьи считали протекание этого процесса неизбежным и вполне закономерным явлением, обусловленным исторически складывающимися событиями и явлениями разного по

масштабу порядка в России и Азербайджане, к примеру, появлением высокого технического уровня сельского производства. Разночтения и замалчивание очевидных фактов требуют представления и обоснования новых научных фактов, что свидетельствует об актуальности и своевременности настоящей диссертации.

Объектом исследования настоящей диссертации являются рассказы и повести В.М. Шукшина и И. Меликзаде, отношение этих двух корифеев русской и азербайджанской литератур шестидесятых годов двадцатого столетия к деревенскому жителю. Также поставлена задача в определении основных ориентиров названных писателей при создании концепции характера. Помимо этого, объектом исследования следует считать весь историко-литературный процесс, в рамках которого жили и творили В. Шукшин и И. Меликзаде, и который, естественно, отразился в их литературных исканиях.

Степень изученности темы. Творчество В.М Шукшина уже становилось объектом научного исследования. Среди наиболее крупных монографических работ следует указать на труды В.Ф. Горна «Наш сын и брат: проблемы и герои прозы Василия Шукшина»,¹ А.Овчаренко «Большая литература. Основные тенденции развития советской художественной прозы 1945-1985 годов»,² А.А.Ананьева «Главная дорога»³ и другие. обстоятельный комментарий к рассказам и повестям В. Шукшина написал А.Е.Балихин («Василий Макарович Шукшин. Очерк жизни и творчества»).⁴ Некоторые оригинальные, с нашей точки зрения, идеи выдвинуты в журнальных статьях Л.Аннинского,⁵ А.Адамовича,⁶ и других видных русских критиков. Отдельный

¹ Горн В.Ф. Наш сын и брат: проблемы и герои прозы Василия Шукшина. Барнаул: Алтайское книжное издательство, 1985.

² Овчаренко А. Большая литература. Основные тенденции развития советской художественной прозы 1945-1985 годов. Сороковые-пятидесятые годы. Москва: Современник, 1988.

³ Ананьев А.А. Главная дорога. Москва: Советская Россия, 1978.

⁴ Балихин А.Е. Василий Макарович Шукшин (очерк жизни и творчества) // Василий Шукшин. Рассказы. Москва: Русский язык, 1978, с. 3-21.

⁵ Аннинский Л. Тридцатые и семидесятые. Москва: Просвещение, 1977.

⁶ Адамович А. Додумывать до конца: литература и тревоги века. Москва: Советский писатель, 1988.

пласт составляют автобиографические работы самого писателя. Среди них выделяются «Вопросы самому себе»¹ и откровения, собранные им в труде «Нравственность есть правда».²

Однако обратим внимание на тот факт, что в перечисленных статьях и монографиях упор в основном делается на художественных особенностях прозы В. Шукшина, а такой важнейший для теории литературоведения материал, как принципы воссоздания концепции характера, остаётся в тени. В данной работе предпринята попытка отчасти исправить этот пробел. Кроме того, многочисленные советские и российские литературоведы, исследователи творчества Шукшина, видимо, считая его чисто русским писателем, вовсе не задавались задачей проведения параллелей между его произведениями и образцами инациональной литературы. В этом смысле настоящую диссертацию можно считать своеобразным прорывом в освещении возможных переключек между Шукшиным и представителем национальной литературы.

Критическая литература о творчестве выдающегося азербайджанского прозаика Иси Меликзаде также достаточно обширна, но на русском языке значительно скуднее. Некоторые сведения об этапах его жизни можно найти в трудах А.А.Гаджиева,³ И.Велиевой.⁴ А.Гусейнов отметил роль и значение этого писателя в истории нашей национальной культуры в статье «Нравственность, литература, писатель».⁵ Штрихи к портрету содержатся в статье В. Насибоглу «Правдивые образы».⁶ С интересными мыслями выступил Эльчин («Возмужание таланта»)⁷.

Наиболее веское слово сказал видный современный учёный Гасан Гулиев.⁸ Ему удалось проследить основные этапы

¹ Шукшин В.М. Вопросы самому себе. Москва: Молодая гвардия, 1981.

² Шукшин В.М. Нравственность есть правда. Москва: Молодая гвардия, 1979.

³ Гаджиев А.А. Азербайджанский реализм: проблемы исторической и национальной типологии. Баку: Язычи, 1984.

⁴ Велиева А. Н. Везиров и азербайджанский театр. Баку: Аз. гос. издат., 1967.

⁵ Гусейнов А. Нравственность, литература, писатель // Литературная учеба, 1984, № 3, с.143-148.

⁶ Насибоглу В. Правдивые образы. Газ. «Бакинский рабочий», 1973, 18 июня.

⁷ Эльчин. Возмужание таланта. «Литературная газета», 1975, 17 сентября.

⁸ Гулиев Г. Верность жизненной правде (в творческой лаборатории молодого прозаика Иси Меликзаде). Газ. «Баку», 1968, 3 октября.

жизнедеятельности писателя. Первая статья вышла в свет в 1968 году, когда И. Меликзаде только начинал всерьёз заявлять о себе как о представителе деревенской прозы, приверженце сохранения и приумножения даров природы родного края. Последний на сегодняшний день краткий обзор творчества писателя падает на 2003 год, и Г. Гулиев подытоживает его полувековой опыт в истории азербайджанской литературы. Определённый интерес представляет монография С.А. Абасовой «Творчество Иси Меликзаде (художественная проза)». Литературовед всесторонне и обстоятельно рассматривает литературно-художественное наследие этого азербайджанского шестидесятника и выявляет динамизм и драматизм его повестей и романов, поэтику его прозы.¹

Таким образом, можно констатировать, что из имеющейся критической литературы устанавливается личность И. Меликзаде как разностороннего писателя, поднимающего огромное количество самых разноречивых «деревенских» и «городских» проблем. Однако для целостной картины творчества прозаика, тем более в сравнительно-сопоставительном аспекте это, конечно, недостаточно. Помимо этого, также, как и в случае с Шукшиным, только теперь уже представители азербайджанского литературоведения вовсе не рассматривали возможные переклички между И. Меликзаде и представителями литератур других народов. И в этом случае приоритет выпадает на настоящее диссертационное исследование.

Всё отмеченное говорит об отсутствии конкретики при изучении данной темы и, следовательно, о необходимости дальнейших разработок в названной области современного литературоведения.

Научная новизна исследования. В настоящей работе впервые в филологической науке предпринят всесторонний и комплексный анализ рассказов и повестей В.М. Шукшина и инационального писателя в сравнительно - сопоставительном плане. В русском советском и в современном нам российском литературоведении В.Шукшина, как правило, рассматривают как чисто национального писателя, у которого нет, и не может быть аналогов среди представителей других национальных литератур. Прделанные в настоящем диссертационном исследовании изыскания напроочь опровергли

¹ Abasova Sevinc. İsi Məlikzadənin yaradıcılığı (bədi nəşri). Bakı: Nurlan, 2001.

этот постулат. Как оказалось, у В. Шукшина есть немало точек соприкосновения в подходе к проблеме, в воссоздании образов, в раскрытии темы с его современником, азербайджанским писателем Иси Меликзаде. Это позволяет прийти к выводу, что такого рода параллели можно провести между В.Шукшиным и другими инонациональными писателями.

Объективно новаторский подход настоящей диссертации, в частности, сказался в том, что в ней чётко зафиксирована преемственная связь важнейших архетипов поведения человека в селе с упором на мифологемы «родного дома», корни которого уходят в глубокую древность, а эхо-варианты находят своё выражение в творчестве названных писателей.

Цели и задачи исследования. Цель данной диссертации заключается в глубоком типологическом и одновременно с тем сравнительно-сопоставительном анализе рассказов и повестей В.М.Шукшина и Иси Меликзаде под углом конструирования ими индивидуальной концепции характера героя-труженика на земле. Указанная цель диктует постановку и решение нижеследующих задач:

- выявление основных мировоззренческих принципов В.М. Шукшина и И. Меликзаде в процессе аналитической разработки специфических черт поведения жителя деревни;

- установление существенного отличия характера героя села и городского жителя;

- изучение проблемы концепции характера в творчестве В.М. Шукшина и И. Меликзаде на идейно-художественном и лингвистическом уровнях сюжета, композиций и стиля их повестей и рассказов;

- выявление идейной основы контрапункта, заключающегося в объединении и стандартизации норм и правил поведения литературного героя в рассказах повестях В.М. Шукшина и И. Меликзаде;

- осуществление литературно-критического анализа способов и средств художественного воплощения указанной проблемы в искусстве.

Методологическая основа исследования. Методологическую основу диссертационного исследования составляют принципы сравнительного и сопоставительного литературоведения.

Сравнительно-историческое изучение русской и азербайджанской литератур должно включать в себя большой и сложный комплекс разнообразных проблем, которые предполагают различные подходы на путях к научному синтезу. Автора, в первую очередь, интересуют сравнение и сопоставление историко-типологического характера, связанные с творчеством В. Шукшина и И. Меликзаде, и находящие своё художественное воплощение в деревенской прозе периоды их жизнедеятельности.

Теоретическая значимость работы. Теоретическая значимость работы определяется тем, что на основе всестороннего анализа удалось выявить, обобщить и осветить важнейшие историко-литературные и теоретические вопросы взаимоотношений творчества двух представителей разных литератур. Материалы исследования дают возможность делать далеко идущие выводы о сходстве и различии двух представителей разных национальных литератур в трактовке сходных проблем сельской жизни, в воссоздании в произведениях образа деревенского жителя.

Практическая значимость диссертации заключается в том, что её материалы и основные положения могут быть использованы при исследовании русского и азербайджанского литературного процесса второй половины двадцатого века, при чтении общих курсов по истории советской литературы, специальных курсов по творчеству В.М. Шукшина и И. Меликзаде, а также по проблемам межнациональных литературных взаимоотношений.

Апробация работы. Основные положения и проблематика работы изложены в форме докладов на конференциях: «Творчество В.М.Шукшина в межнациональном пространстве в межнациональном культурном пространстве» (VIII Всероссийская юбилейная конференция с международным участием, Барнаул-Бийск-Сростки, 2009), XIV Республиканская научная конференция (Баку, 2010). Диссертация и ее отдельные разделы обсуждались и были одобрены на заседаниях кафедры истории русской литературы Бакинского государственного университета. В целом по теме исследования автором опубликовано 10 статей в научно – литературных журналах Азербайджанской республики и Российской Федерации.

Структура диссертации обусловлена поставленными целью и задачами исследования. Диссертационная работа состоит из

введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во введении обосновывается выбор и актуальность темы, определяются цели и задачи, степень изученности, новизна работы, ее теоретическая и практическая значимость, структура диссертации.

Первая глава диссертационной работы озаглавлена «Деревенская проза как литературное направление в русской и азербайджанской литературе» и состоит из двух параграфов.

В первом параграфе первой главы «Становление и эволюция деревенской прозы как литературного направления в русской и азербайджанской литературе» прослеживается история развития деревенской прозы в русской и азербайджанской литературе, раскрывается причина активного обращения писателей «шестидесятников» к характеру героя -деревенского жителя.

Развитие художественной прозы о деревне в русской литературе начинается в начале 1950 –х годов, а в азербайджанской чуть позже в 60-е годы прошлого столетия. Именно тогда стали создаваться произведения разных жанров, в которых с точки зрения современности был представлен путь, пройденный Россией и Азербайджаном. Сближение с действительностью, преодоление последствий культа личности, исключение элементов бесконфликтности, - все это свойственно для русской и азербайджанской литератур 50- 70 –х годов XX столетия. В этот период литература играла основную форму развития сознания общества. Писатели стали все больше обращаться к вопросу нравственности. Примером этому служит деревенская проза.

Писатели этого направления стремятся к глубокому психологизму в изображении характеров, к использованию местных речений, диалектов, областных словечек.

Русская деревенская проза началась в 1950-х годах. Один из первых кто раскрыл правду о состоянии послевоенной деревни, был Валентин Овечкин. Вслед за Овечкиным тему деревни развивали В. Тендряков, С. Воронин, С. Антонов, А. Яшин, В. Белов, Ф. Абрамов, Б. Можаяев и др.

В 60-е годы деревенская проза выходит на новый уровень. В процессе художественного осмысления народного бытия, произведение А. Солженицына «Матренин двор» занимает важное место. Большой вклад в развитие деревенской прозы внесли В. Астафьев и В. Распутин. Они поднимали в своих произведениях проблему экологии, сохранения народных традиций, заботы о «доме на Земле». Ярким представителем деревенской прозы младшего поколения стал писатель и кинорежиссёр В. Шукшин. В деревенскую прозу были внесены новые черты в понятие русского национального характера. Шукшина интересовал духовный мир деревенского человека, свидетеля событий революции, гражданской войны, коллективизации, Великой Отечественной войны. Шукшин создал самые разные черты человеческих характеров. Начиная с 60-х годов, в результате некоторого потепления глобальной общественно-политической атмосферы, ослабления идеологических оков в СССР в азербайджанскую литературу пришли молодые таланты, которые в своих произведениях стали критиковать существующий политический строй. Среди них были такие прозаики и поэты, как И. Гусейнов, С. Ахмедли, Анар, Эльчин, С. Рустамханлы, А. Салахзаде, Ф. Керимзаде, И. Меликзаде и др. В истории азербайджанской литературы шестидесятники, к всеобщему признанию, действительно провели основательную работу и тем самым оказали значительное влияние на обновление не только литературно-художественной мысли, но и национально-общественного мышления в целом. Идеино-эстетическое движение шестидесятников опиралось на справедливость нормального, гуманистического сознания, бушующего изнутри советского общества и человека. Повести, рассказы и романы И. Шыхлы - «Кура неукротима», И. Меликзаде - «Колодец», «Зеленая ночь», «Погожая осень», «Дедушка-дуб», «Где ночует солнце», И. Гусейнова - «Саз», «Звуки свирели», «Телеграмма», С.Ахмедли - «След на земле», «Одним осенним вечером», «Почтальон» и многие другие внесли определенную лепту в историю развития характера героя в азербайджанской советской литературе 1960-1980-х годов. Значимость и ценность этих художественных произведений заключалась в том, что писателям удалось разглядеть в развитии общества и в основных чертах современника трансформацию качеств, составляющих ядро его характера, таких как стойкость,

мужество, трудолюбие, любовь к родной земле, доброта и человечность. Глубокое и многоракурсное раскрытие характера деревенского жителя внесло существенный вклад в художественное исследование внутренних процессов социально-нравственного пласта жизни азербайджанского народа.

Второй параграф первой главы называется «Сравнительное литературоведение в свете исследований русско-азербайджанских литературных взаимосвязей и взаимовлияний». На рубеже XX и XXI столетий проблема культурных и литературных связей Азербайджана приобретает особую ценность в силу того обстоятельства, что в республике объективно сложились условия демократии и суверенитета. Нетрудно видеть, что культурные связи с другими народами мира получили на современном этапе новое направление и носят принципиально иной характер по сравнению с периодом 1960-1980-годов, когда в основном ширилось и развивалось творчество В. Шукшина и И. Меликзаде. В этом плане была и остаётся важной и актуальной тема литературных взаимосвязей с Россией и русской культурой, которая имеет давнюю историю. Исходя из сегодняшних реалий тема русско-азербайджанских литературных взаимосвязей и взаимоотношений нуждается во всестороннем исследовании уже с иных, немарксистских методологических точек зрения. Тут главную роль играет не единство идеологии, не политические факторы, некогда объединяющие азербайджанский и русский народы в едином государстве, а чисто культурно-исторические взаимоотношения этих народов. С учётом отмеченного, мы провели обзорный критический анализ некоторых диссертационных работ (и монографических изданий), посвящённых русско-азербайджанским литературным связям. Это, в частности диссертационные работы Э. Дж. Гёзаловой «Джафар Джабарлы и русская культура», Т.А. Халиловой «Проблемы перевода азербайджанской советской прозы на русский язык (1920-1970-гг.)», Х. А. Агаларовой «Проза А.П.Чехова и проза А. Ахвердова», Ф.М. Мамедова «Человек и природа в прозе русских и азербайджанских писателей-«шестидесятников»», И.А. Агакеримова «Д.Бедный и Азербайджан», Т.Г. Агамировой «Творчество Абдурагимбека Ахвердиева и проблемы русско-азербайджанских литературных взаимоотношений», Э. Х. Ахундовой «Реализм Джалила

Мамедкулизаде и опыт русской литературы XIX – начала XX века (Проблемы сравнительной типологии)», Г.Б. Бабаева «В.В.Маяковский и азербайджанская поэзия», Р.С. Имановой «Н. Везиров в его связях с русской литературой», Т.Г. Джафарова «Проза М.Ю. Лермонтова в азербайджанском литературоведении и переводах», А.С. Мамедова «Традиции Н.В. Гоголя в азербайджанской классической литературе». Также освещается опыт в области сравнительно-сопоставительного анализа русских и азербайджанских писателей-шестидесятников (Ф.М.Мамедов «Человек и природа в прозе русских и азербайджанских писателей-шестидесятников», С.А. Мамедов «Проблемы нравственности в современной русской и азербайджанской прозе (на материале «деревенской прозы» Ю.Бондарева и И. Шихлы» и т.д.). Здесь проводится обзорный критический анализ научных работ, которые непосредственно вписываются в композиционную структуру представленной нами диссертации. Проза писателей-шестидесятников», то есть Ю. Бондарева и И. Шихлы, В.Распутина и С. Ахмедли, В.Шукшина и И.Меликзаде и других несла в себе пафос возросшей ответственности за многочисленные задачи, вставшие перед человечеством и, бесспорно, требовавшие новаторского, не формалистического разрешения.

Взаимоотношения между личностью, обществом и природой «морально-психологическим комплексом души», как нетрудно было убедиться из предшествующего материала, стали играть в деревенской прозе важную структурную роль, органически соподчиняя все остальные элементы поэтики романного творчества. И уже с позиций современности мы сами устанавливаем, что перед учёными и рядовыми читателями возникала принципиально новая модификация повествовательных жанров – романа, повести, рассказа – этико-философский замысел которых, между прочим, состоит не только во внешнем оформлении, то есть на сюжетно-событийном уровне (война и мир, город и деревня, строительство заводов и фабрик, антиномии добра и зла), сколько держался на внутреннем, интеллектуально-психологическом действии.

Вторая глава называется «Поэтика художественного образа в деревенской прозе В. Шукшина и И. Меликзаде» состоит из двух параграфов. В первом параграфе второй главы «Роль мировоззренческих принципов В. Шукшина и И.

Меликзаде в разработке концепции характера» освещены основные этапы жизненного пути писателей, изучены проблемы концепции характера в творчестве В.М. Шукшина и И.Меликзаде на идейно-художественном и лингвистическом уровнях сюжета, композиций и стиля их повестей и рассказов. Как нам удалось выяснить, одним из важных мировоззренческих принципов, которыми руководствовались В. Шукшин и И. Меликзаде при обрисовке характера персонаж это экономия языковых средств. Расчёт был сделан на читателя, который самостоятельно домысливает финал или структуру произведения в целом. Писатели также придерживались принципа внутренней компоновки художественного образа, пытались показать своего героя изнутри. В раскрытии жизненных перипетий в сюжете рассказов В. Шукшина и И. Меликзаде большую роль играет портретная характеристика, передаваемая на фоне быта. Портрет В. Шукшина и И. Меликзаде (т.е. внешняя характеристика действующих лиц) наглядно и глубоко выявляет особенности внутреннего мира человека и его социальные связи. Являясь одной из граней художественного образа героя, он неразрывно связан с системой образного мышления писателей и в первую очередь определяет жизненное пространство героев, трагические и комические аспекты их жизненного пути.

Не менее важным мировоззренческим принципом являлся диалог, который занимает большую часть текста в произведениях указанных писателей. При непосредственном общении в диалоге высказывания строятся на наш взгляд с опорой на конкретную ситуацию, мимику, жесты, интонационные особенности героя. Также было установлено, что в повествовательной системе акцент делается не на событии, а на характере, прежде всего. История или случай для В. Шукшина и И. Меликзаде представлял интерес тем, как личность раскрывается в этой ситуации, какие размышления в человеке вызывает происшедшее.

Во втором параграфе второй главы «Типологии героев в деревенской прозе В. Шукшина и И. Меликзаде» рассматриваются те художественные произведения указанных писателей, которые, на наш взгляд, внесли определенный вклад в разработку типа деревенского жителя, героя-труженика и героя-чудика. Установлены существенные отличия характера героя деревни и городского жителя. У И. Меликзаде молодой герой, лет

двадцати в основном находится в поиске жизненного пути. У В. Шукшина герой, как правило, имеет определенный опыт за плечами. И. Меликзаде раскрыл тему труда весьма своеобразно. Он только намечает зарождение новых черт в характере будущего героя-труженика (повесть «Колодец»). Характерно, что во многих рассказах В. Шукшина показан характер отчуждения человека-труженика от земли. Задумываясь о смысле жизни, в поиске счастливого будущего герои В. Шукшина покидают насиженные места, свой край, свою землю. Так, в рассказе «В профиль и анфас» раскрываются противоположные отношения жителей деревни к труду. Звучит тема отрыва от земли, от родных корней, и обида старика на молодое поколение. У отдельных героев-тружеников В. Шукшина («Одни», «Степка», «Микроскоп»), как и у героев произведений И. Меликзаде (повести «Мужчина в доме», «Неокрепшие крылья», Зеленая ночь», «Как я улицу водой поливала», «Колодец») есть, как нам видится, такая общая черта как стремление выпасть, отступить, отклониться от привычного хода жизни, сбросить с себя каждодневные нормы поведения, сыграть какую-то роль. Мы сопоставили поведения героев произведения И. Меликзаде (Гариб из повести «Зеленая ночь», Давуд из рассказа «Корзина винограда», мнимый прокурор Дадашев из рассказа «В поезде», Нурджаббар из повести «Дедушка дуб») со странностями героев-чудиков из рассказов В. Шукшина. По сути дела в произведениях И. Меликзаде наблюдается шукшинский тип героя-чудика.

Третья глава диссертационной работы озаглавлена «Духовные и эстетические принципы в деревенской прозе В. Шукшина и И. Меликзаде» состоит из двух параграфов.

В первом параграфе третьей главы «Народный дух в деревенской прозе В. Шукшина и И. Меликзаде» подвергнуто тщательному критическому анализу то обстоятельство, что русский и азербайджанский писатели-«деревенщики» ставили и по возможности разрешали острые вопросы социального бытия. В историю народной духовности Василий Шукшин и Иси Меликзаде внесли не меньший вклад, чем в историю литературы и кинематографии. Духовный мир героя играет немаловажную роль в произведениях указанных писателей. Читатель видит, как и почему главные герои Шукшина и Меликзаде теряют или

приобретают свое духовное наполнение. С этим связано откровение образа Егора Прокудина из киноповести «Калина красная», принесящая мировую славу В. Шукшину и откровения образа Джабраила из повести И. Меликзаде «Погожая осень». Принципы национального менталитета, отраженные в творчестве В. Шукшина и И. Меликзаде двух художников слова в известной степени могут не совпадать. Тем не менее, нам удалось обнаружить некую тенденцию в развитии деревенской прозы, позволяющую ассоциативно сблизить русского и азербайджанского прозаиков. Выделяется, в первую очередь, та нравственная основа, из которой и произрастает всё их творчество; В. Шукшин и И. Меликзаде оставались верными принципу жизненной правды (роман «Любавины», рассказы «Обида», «Раскас», «Сураз» В. Шукшина, повесть «Как я улицу водой поливала», рассказы «Ограда для памятника», «Зеркало для приданного» И. Меликзаде). Мы стремимся подойти к мысли о том, что у Шукшина и Меликзаде общего гораздо больше, чем разделяющего, а индивидуальный почерк лишь подчёркивает типологию. Будучи подлинно талантливыми, В. Шукшин и И. Меликзаде художественно закрепили, сфокусировали многие идеи и формы, как бы рассеянные в массе произведений. Говоря иными словами, у них обнаруживается не контактно-генетическое родство, а типологическое сходство: живя в различных точках мира, объективно всё же не зависимы друг от друга, но близки, как нам видится, по решаемым художественным проблемам, по актуальным социальным интересам. В. Шукшин и И. Меликзаде в своих произведениях ставят вопрос: как прожить тому, кто не умеет или не желает адаптироваться, будь это замена деревенской жизни на городской, научно –технический прогресс или однотипное бездуховное бытие. Едва ли не самый распространенный характер у них- это человек, «хвативший вершки культуры, но принявший их за корни». И всегда у такого человека есть драматический разлом, разрыв между вершками и корнями. Во второй главе этот разлом был показан на примере некоторых произведений с той лишь разницей, что В. Шукшин переводил болезненные вопросы деревни в более бесконфликтную ситуацию с помощью колоритных фигур чудиков, а И. Меликзаде завершал характерологические рассказы и повести более драматическим финалом.

Во втором параграфе третьей главы «Взаимоотношение человека с природой как духовно-нравственная проблема в произведениях В.Шукшина и И.Меликзаде» проводится типологический анализ произведений указанных писателей, в которых раскрывается взаимоотношение человека с природой.

И В. Шукшин, и И. Меликзаде достаточно чётко определили и развели по разные стороны собственно городские и сельские ориентиры. А именно: горожанин взирает на природу как бы с «обочины», сталкиваясь с ней поверхностно, лишь время от времени; умный сельчанин, то есть рачительный хозяин на земле видит в ней главный источник существования. В 1960-х годах лучшие мастера деревенской прозы попытались в максимальной степени уйти от надоедливости литературного штампа. Можно уверенно констатировать, что в рассказах и повестях В.Шукшина и И. Меликзаде природное начало, зафиксированное в пейзажах, превращается в прекрасную элегию. С другой стороны, лирико-философские раздумья через пейзаж переходят в самую архитектуру повествования, входят в эстетический план, нередко определяя даже драматическую суть народных характеров.

Было установлено, что раскрытие воздействия окружающей природы на человека предоставляло им возможность творческого осмысления и выявления нравственных навыков своих героев («Миль пардон, мадам!» «Непротивленец Макар Жеребцов», «Калина красная » В. Шукшина, повести «Погожая осень», «Зеленая ночь», «Дедушка дуб» И. Меликзаде). Как сельский человек крепко держится за землю, так и вся природа находится в неразрывной связи со своим исконным родителем. Поэтому в произведениях В. Шукшина и И. Меликзаде первостепенную роль приобретает образ матери, причём, как в символическом, так и в буквальном, то есть приземлённом значении этого слова. Мать в произведениях Василия Шукшина – это самый высокий образ. Образ матери, ее судьба, ее слово, ее горе и слезы – образуют эпический центр в «Калине красной», куда стягиваются все горизонты мироздания, где даже законы жизни и смерти покорены нравственным чувством той, кто сама дарует жизнь и собой оберегает от смерти». Иси Меликзаде также через всё свое творчество пронес светлый облик матери – не только прародительницы всего живого на земле, но и доброй советчицы, в

суровых жизненных условиях помощницы, в трудных делах – плечом (повесть “Зеленая ночь”). В.Шукшин и И.Меликзаде, как и другие прозаики-«шестидесятники», своими художественными творениями доказывали, что вначале надо навести порядок в родном селе, деревне, ауле... Не калечить таких защитников сельской природы, как честных и уже изменившихся последователей Егора Прокудина В.Шукшина, Гариба и Нурджаббара – в творчестве И.Меликзаде.

В «Заключении» подведены итоги исследования, обобщаются основные положения диссертации и намечаются перспективы дальнейших изысканий по теме.

Заострим внимание на том общем, что объединяет прозу В. Шукшина и И. Меликзаде в прослеживании эволюции героев и их нравственных принципов:

1. Послевоенная действительность сформировала жизненное кредо В. Шукшина и И. Меликзаде.

2. Изображение героя современника. Основной уклон в произведениях В. Шукшина и И. Меликзаде был сделан на раскрытии эмоционального отношения героя к жизни, через показ тоски, темы страха и одиночества.

3. Раскрывая в повестях и рассказах характер своего героя, В. Шукшин и И. Меликзаде отдают предпочтение типу людей, борющихся с негативными проявлениями в жизни.

4. Жанр повести и рассказа в творчестве В. Шукшина и И. Меликзаде как динамическая структура представлял собой органичную попытку раскрытия взаимосвязи человеческих судеб на максимально широком плацдарме деревенской и городской действительности.

5. У В. Шукшина и И. Меликзаде обнаруживается не контактно-генетическое родство, а типологическое сходство: живя в различных точках мира, объективно не зависимы друг от друга, но близки по решаемым художественным проблемам, по актуальным социальным интересам.

6. Раскрытие воздействия окружающей природы на человека предоставляло В. Шукшину и И. Меликзаде возможность творческого осмысления и выявления нравственных навыков своих героев.

Основные положения диссертации отражены в следующих публикациях автора:

1. Сельская тематика в творчестве И. Меликзаде // *Dil və ədəbiyyat (Beynəlxalq Elmi-Nəzəri Jurnal)*, № 3(63), Bakı, 2008, с. 176-178.

2. Иси Меликзаде как мастер отображения сельской тематики / “Azərbaycan filologiyasının aktual problemləri” Ümummilli lider H.Ə.Əliyevin anadan olmasının 85 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi-nəzəri konfransın materialları, Bakı, 2008, с. 365-367.

3. Межнациональный культурный диалог в коммуникативном пространстве языка и текста (по творчеству В. Шукшина и И.Меликзаде) / VIII Всероссийская юбилейная конференция с международным участием, Барнаул-Бийск-Сростки, 23-25 июля 2009, с. 85-87.

4. Сельская тематика в творчестве В. Шукшина и И. Меликзаде. // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук (Межвузовской сборник научных статей), Bakı, № 3, 2009, с. 146-149.

5. Роль мировоззренческих принципов В.М. Шукшина в разработке концепции характера // Вестник Ленинградского государственного университета имени А. С. Пушкина, Санкт-Петербург, № 3, 2009, с.53-59.

6. Человек труда в творчестве В. Шукшина и И. Меликзаде // Bakı Dövlət Universitetinin Xəbərləri, Humanitar elmləri seriyası, № 4, 2009, с. 78-83.

7. Русско-азербайджанские литературные взаимосвязи и взаимоотношения на рубеже XX и XXI века / Doktorantların və Gənc tədqiqatçıların XIV Respublika Elmi konfransın materialları, Bakı, 2010, с. 202-203.

8. Характерные черты, сближающие героев произведений И.Меликзаде с героями рассказов В.Шукшина // Вестник Костромского Государственного Университета имени Н.А.Некрасова, № 2, 2010, с. 122-125

9. В.Шукшин и И.Меликзаде как носители народной духовности // *Dil və ədəbiyyat (Beynəlxalq Elmi-Nəzəri Jurnal)*, № 1 (81), Bakı, 2012, с.326-327

10. Развитие деревенской прозы в русской и азербайджанской литературе // *Filologiya məsələləri*, № 6, 2014, s.

V.Şukşın və İ. Məlikzadə nəsrində qəhrəmanların təkamülü və mənəvi prinsiplər

XÜLASƏ

Dissertasiyanın tədqiqat predmetinə iyirminci əsrin altmışıncı illərinin iki böyük yazıçısı – V.M.Şukşın və İ.Məlikzadənin hekayə və povestləri, onların kənd qəhrəmanının xarakterinə münasibəti daxildir. Burada eyni zamanda adı çəkilən yazıçıların xarakter konsepsiyasını yaradarkən əsas oriyentirlərin müəyyənləşdirilməsində hansı meyarlara əsaslanması da aktual məsələ kimi qoyulur. Bundan başqa, tədqiqatın obyektı dedikdə, bütün tarixi-ədəbi proses nəzərə alınır ki, adı çəkilən yazıçılar məhz bu proses çərçivəsində yaşayıb-yaratmışlar.

Dissertasiyanın I fəslı «Rus və Azərbaycan ədəbiyyatında kənd nəsrı ədəbi cərəyan kimi» adlanır və iki paraqraftan ibarətdir. Birinci fəslin birinci paraqrafında Azərbaycan və rus nəsrində kənd nəsrinin təkamül yolu izlənilir, “altmışıncıların” əmək və zəhmətkeş qəhrəmanların xarakteri mövzusuna fəal müraciəti araşdırılır. Birinci fəslin ikinci paraqrafında rus-azərbaycan ədəbi əlaqələri kontekstində aparılan tədqiqatlar fonunda müqayisəli ədəbiyyat-şünaslıq mövzusu qeyri-marksist metodoloji baxımdan araşdırılıb. Son illərin rus və Azərbaycan yazıçıların nümünəsində ədəbi-mədəni səpkidə qarşılıqlı təmasların tipoloji aspektinin aşkarlanması fonunda böyük maraq kəsb edən elmi əsərlər nəzərdən keçirilir. Rus və Azərbaycan “altmışıncıların” müqayisəli analizi sahəsində mövcud təcrübə işıqlandırılır.

İkinci fəsil “V.Şukşın və İ.Məlikzadənin kənd nəsrində ədəbi obrazın poetikası” adlanır. Bu fəsil iki paraqraftan ibarətdir. Birinci fəslin birinci paraqrafında yazıçıların həyat yolunun əsas mərhələləri işıqlandırılır, V.M.Şukşın və İ.Məlikzadənin yaradıcılığında xarakter konsepsiyası problemi süjet, kompozisiya və hekayə və povestlərin üslubunun ideya-bədii və linqvistik səviyyələrində öyrənilir. İkinci fəslin ikinci paraqrafında fikrimizcə, kənd mövzusunun, zəhmətkeş qəhrəmanın və qərribə adam-qəhrəmanın tipinin işlənilib hazırlanmasında müəyyən töhfə vermiş V.Şukşın və İ.Məlikzadənin əsərləri təhlil edilir.

Dissertasiyanın «V.Şukşin və İ.Məlikzadənin kənd nəsrinin mənəvi və estetik prinsipləri» adlı üçüncü fəslə iki paraqraftan ibarətdir.

Üçüncü fəslin birinci paraqrafında Rusiya və Azərbaycanda kənd nəsrinin davamçıları olan V.Şukşin və İ.Məlikzadə sosial həyatın kəskin problemlərini qaldıraraq, bəzi məqamlarda həll etdikləri şərait diqqətli tənqidi analizin predmetini təşkil edir. Üçüncü fəslin ikinci paraqrafında göstərilən yazıçıların insanla təbiətin qarşılıqlı əlaqələrinin təsvir edildiyi əsərlərinin tipoloji analizi aparılır. «Nəticə»-də tədqiqatın nəticələri xülasə edilir, dissertasiyanın əsas müddəaları ümumiləşdirilir və mövzu üzrə gələcək perspektivlər aydınlaşdırılır.

**The evolution of the characters and the moral principles in the
prose of V.Shukshin and I. Malikzadeh**

SUMMARY

The object of this research is stories and novels by V.M. Shukshin and I. Melikzade, the pertinence of these two leading figures of Russian and Azerbaijani literature of the "sixties" of the XX century to the rural residents. It is also aimed to identify the major writers of these guidelines when creating the concept of personality. In addition, the object of this research should be considered all the historical and literary processes in which V.Shukshin and I. Melikzade lived and worked, and which of course were reflected in their literary studies.

The first chapter of the thesis is titled, "Rural prose as a literary trend in Russian and Azerbaijani literature" and consists of two passages. Scientific works by Azerbaijani literary experts in the field of rural prose research are also thoroughly studied. Azerbaijani scientists address issues regarding the problems of the spiritual and moral world of a man. Critics are aiming to study the problems of the character in the rural prose in the socio-moral, aesthetic sense of the word. The scientific works of recent years, which represent quite a significant interest in the realm of the identification of typological aspects of the processes of literary and cultural interaction based on the example of Russian and Azerbaijani writers.

The second chapter is called "Poetics of the artistic image in the rural prose of V.Shukshin and I. Melikzade" consists of two passages. The first section highlights the major stages of the writers' lives, studying the problems pertaining to the concept of personality in the creative work of V.M. Shukshin and I.Melikzade on ideological-artistic and linguistic levels of pathos, the plots, composition and style of their novels and short stories. The second section of the second chapter discusses those works of art which, in our view, have contributed to the development of the villager type, hero-laborer and the hero-geezer. The third chapter of the dissertation, which is titled "The spiritual and aesthetic principles in the rural prose of V.Shukshin and Melikzade" consists of two passages.

The first section contains a thorough critical analysis of the fact that Russian and Azerbaijani novelists writing about "villagers" put forward and

made an effort to resolve the acute issues of social existence. The contribution of V.Shukshin and I. Melikzade to the history of the national spirituality is no less significant than that to the history of literature and cinema. The spiritual world is the main interest of V.Shukshin and I. Melikzade. They see how and why a person loses or gains its spiritual content. The second section comprises a typological analysis of the works of the above-mentioned writers, which reveals the relationship between man and nature. The "Conclusion" finalizes the research, summarizes the main provisions of the thesis and outlines the prospects for further research on the topic.

.

Əlyazması hüququnda

LEYLA HƏSƏN QIZI HÜSEYNOVA

**V. ŞUKŞİN VƏ İ. MƏLİKZADƏ NƏSRİNDƏ QƏHRƏMANLARIN
TƏKAMÜLÜ VƏ MƏNƏVİ PRİNSİPLƏR**

5716.01- Azərbaycan ədəbiyyatı

5718.01 - Dünya ədəbiyyatı (rus ədəbiyyatı)

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçüntəqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

B A K I- 2015

**Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin Rus ədəbiyyatı tarixi
kafedrasında yerinə yetirilmişdir**

Elmi rəhbər: **Aqil Cəfər Xəndan oğlu Hacıyev**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Himalay Ənvər oğlu Qasimov**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

¹**Osmanlı Sara Yusif qızı**
filologiya üzrə elmlər doktoru

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universiteti
Müasir Rus ədəbiyyatı kafedrası

Müdafiə " 02 " 07 2015-ci ildə saat ____ da Azərbaycan
Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində
fəaliyyət göstərən D.01.131.-Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1143, Bakı, H. Cavid prospekti 115, AMEA Nizami
adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron Akt zalı (IV mərtəbə)

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəz Elmi kitabxanasında tanış
olmaq mümkündür.

Avtoreferat _____ 2015-ci ildə göndərilmişdir.

D.01.131.- Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya üzrə elmlər
doktoru, professor:

İmamverdi Yavər oğlu Həmidov

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Vaxtilə rəsmi tənqidin “kənd nəsr”i nin görkəmli nümayəndləri sırasına daxil etdiyi rus və Azərbaycan yazıçıları fenomeni çoxaspektlidir və müasir filologiya elmində aktuallıq kəsb edir. Belə sənətkarları bəzən istehza ilə “kəndşünas” adlandırırdılar. Mötərizə içində qeyd edək ki, “şəhər nəsr”i nin nümayəndələrinə münasibətdə ədəbiyyat nəzəriyyəsində belə bir sinonim termin mövcud deyildi. Ancaq belə görünür ki, məsələnin mahiyyəti heç də vaxtilə iddialı ədəbiyyatçılar tərəfindən yapışdırılan yarlıkların dürüst ayırd edilməsinə əsaslanmırdı. Müasir tarixi mərhələdə başqa bir faktın etiraf edilməsi daha vacibdir: rus və Azərbaycan tənqidçiləri o dövrdə kənd həyatına bağlı olan ədibləri nə qədər qeyri-obyektiv və ya qabaqcadan hasil olan yanlış mülahizə əsasında günahlandırsalar da, onlardan ən görkəmli nasirlərin yaradıcılığı ciddi yanaşma tələb edir. Bu yanaşma onların sənətinin əsas mərhələlərinin ümumi icmalından daha çox, yaratdıqları bədii obrazların genetik təbiətini ciddi və dürüstlüklə araşdırmağı tələb edir.

1960-cı illərin əvvəllərində yazıb-yaradan yazıçılar arasında rus Vasili Makaroviç Şukşin və azərbaycanlı İsi Məlikzadə insanın torpağa yabançılaşmasının faciəsini daha sərt problem kimi qoymuşlar. Onlar o dövrə qədər sanki havadan asılı qalan və digər nasirlər tərəfindən ifadə edilməyən aşağıdakı suala cavab verə bildilər: “Bu nə oyundu başımıza gəlir?”. Həmin tarixdən etibarən çoxsaylı rus və Azərbaycan kənd ailələrinin həyat tərzini kökündən dəyişməyə başladı. Çoxsaylı tədqiqatçı və tənqidçilər bu prosesi az qala milli fəlakət hesab edirdilər. Bəziləri deyirdilər ki, kənddən bəhs edən bədii nəsrə faciə ilə dolu povest və hekayələr meydana çıxır. Digərləri kənd həyatının belə bir aspektinin üstündən sükutla keçirdilər, sanki bu mövzu bədii təcəssüm baxımından tam lazımsız idi, başqaları isə bu prosesi tarixən formalaşan hadisə kimi labüd hesab edirdilər. Onların fikrincə, bu hadisə Rusiyada və Azərbaycanda kənd təsərrüfatının istehsal gücündən asılı olaraq miqyasına görə fəqlənir. Üzdə olan faktların fərqli şəkildə oxunması və gizlədilməsi bu dissertasiyanın aktuallığı və müasirliyini bir daha təsdiqləyən yeni elmi faktların təqdimi və əsaslandırılmasını tələb edir.

Dissertasiyanın obyektı və predmetinə iyirminci əsrin altmışıncı illərinin iki böyük yazıçısı – V.M.Şukşin və İ.Məlikzadənin hekayə və povestləri, onların insan əməyinə münasibəti daxildir. Burada eyni zamanda adı çəkilən yazıçıların xarakter konsepsiyasını yaradarkən əsas

oriyentirlərin müəyyənləşdirilməsində hansı meyarlara əsaslanması da aktual məsələ kimi qoyulur. Bundan başqa, tədqiqatın obyektini dedikdə, bütün tarixi-ədəbi proses nəzərə alınır ki, adı çəkilən yazıçılar məhz bu proses çərçivəsində yaşayıb-yaratmışlar.

Mövzunun işlənmə səviyyəsi. V.M. Şukşinin yaradıcılığı uzun illərdir ki, tədqiq edilir. Böyük, nisbətən iri həcmli monoqrafik işlər arasında V.F. Qornun “Oğlumuz və qardaşımız: Vasili Şukşin nəsrinin problemləri və qəhrəmanları”¹, A.Ovçarenkonun “Böyük ədəbiyyat. 1945-1985-ci illər sovet bədii nəsrinin əsas inkişaf təmayülləri”², A.A.Ananyevin “Baş yol”³ və digər əsərləri göstərmək olar. A.E.Blaxin V.Şukşinin hekayə və povestlərinə ətraflı şərhlər yazıb (“Vasiliy Makaroviç Şukşin. Həyat və yaradıcılığı haqqında очерк”) ⁴. Bizim fikrimizcə, L.Anninskinin ⁵, A.Adamoviçin ⁶, V. Bistrovun və digər görkəmli rus təhqidçilərinin müxtəlif qəzet və jurnal səhifələrində çap edilən məqalələrində orijinal ideyalar irəli sürülmüşdür. Yazıcının özünün avtobiografik işləri ayrıca mərhələ təşkil edir. Onların arasında xüsusi olaraq “Özümə suallar”⁷ və yazıçı tərəfindən “Mənəviyyat həqiqət deməkdir”⁸ adlı kitabında toplanan materiallar seçilir.

Ancaq belə bir fakta diqqət yetirək ki, V.Şukşinin bədii nəsrinin əsas xüsusiyyətləri nəzərə çarpdırılsa da, ədəbiyyatşünaslıq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən cəhətlər, məsələn, xarakter konsepsiyasının işlənməsi kimi məsələlər kölgədə qalır. Təqdim olunan tədqiqatda bu boşluğu doldurmağa müəyyən qədər cəhd edilir. Bundan əlavə, çoxsaylı sovet və Rusiya ədəbiyyatşünasları, Şukşin yaradıcılığının tədqiqatçıları, görünür, onu xalis rus yazıçısı hesab edərək, ədibin əsərləri ilə qeyri-rus ədəbiyyatlarının nümunələri arasında paralellər aparmağa lüzum

¹Горн В.Ф. Наш сын и брат: проблемы и герои прозы Василия Шукшина. Барнаул: Алтайское книжное издательство, 1985.

² Овчаренко А. Большая литература. Основные тенденции развития советской художественной прозы 1945-1985 годов. Сороковые-пятидесятые годы. Москва: Современник, 1988.

³Ананиев А.А. Главная дорога. Москва: Советская Россия, 1978.

⁴Балихин А.Е. Василий Макарович Шукшин (очерк жизни и творчества) // Василий Шукшин. Рассказы. Москва: Русский язык, 1978, с. 3-21

⁵Аннинский Л. Тридцатые и семидесятые. Москва: Просвещение, 1977.

⁶Адамович А. Додумывать до конца: литература и тревоги века. Москва: Советский писатель, 1988.

⁷Шукшин В.М. Вопросы самому себе. Москва: Молодая гвардия, 1981.

⁸Шукшин В.М. Нравственность есть правда. Москва: Молодая гвардия, 1979

görməmişlər. Bu mənada təqdim edilən dissertasiyanı Şukşinlə milli ədəbiyyatın nümayəndələri arasında mümkün səsleşmələrin işıqlandırılmasında özünəməxsus cəhd hesab etmək mümkündür.

Görkəmli Azərbaycan yazıçısı İ.Məlikzadənin yaradıcılığı haqqında tənqidi yazılar da sayca çoxdur, ancaq rus dilində onun əsərlərinə dair məlumata nadir hallarda rast gəlmək mümkündür. Yazıçının həyatının dövənləri haqqında bəzi məlumatları A.A.Hacıyevin¹, İ.Vəliyevanın², A.Hüseynovun əsərlərində tapmaq mümkündür, onlar bu yazıçının milli mədəniyyət tarixindəki rolundan və əhəmiyyətindən bəhs etmişlər (A.Hüseynov, “Mənəviyyat, ədəbiyyat, yazıçı”).³

V.Nəsiboğlunun “Həqiqi obrazlar” məqaləsində yazıçının ədəbi portretinə orijinal ştrixlər əlavə edilmişdir⁴. Yazıçı haqqında Elçinin fikirləri də maraq doğurur (“İstedadın yetkinliyi”).⁵

Görkəmli alim Həsən Quliyevin fikirləri inandırıcılığı ilə diqqəti çəkir.⁶ O, yazıçının həyat və yaradıcılığının əsas mərhələlərini izləyə bilib. Alimin ilk məqaləsi 1968-ci ildə dərc edilmişdir, həmin dövrdə İ.Məlikzadə kənd mövzusunun bilicisi, o cümlədən doğma torpağın sərvətlərinin qorunması və onlara qayğı göstərilməsinin tərəfdarı kimi ilk dəfə ciddi yazılarla çıxış etməyə başlamışdı. H.Quliyevin bu səpkidə son yazısının altında 2003-cü il tarixi var. Alim bu yazıda İ.Məlikzadənin az qala yarım əsrlik yaradıcılıq uğurlarını Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kontekstində araşdırır. S.A.Abbasovanın “İsi Məlikzadənin yaradıcılığı (bədi nəsri)” monoqrafıyası 60-cı illərdə ədəbiyyata gələn bu yazıçının ədəbi-bədii irsini hərtərəfli araşdırması ilə diqqəti cəlb edir. Kitabda eyni zamanda böyük yazıçının bədii mətnlərindəki dramatism, dinamika və ümumən povestlərinin poetikası araşdırılır.⁷

¹Гаджиев А.А. Азербайджанский реализм: проблемы исторической и национальной типологии. Баку: Язычи, 1984.

²Велиева А. Н. Везиров и азербайджанский театр. Баку: Аз. гос. издат., 1967.

³Гусейнов А. Нравственность, литература, писатель // Литературная учеба, 1984, № 3, с.143-148

⁴Насибоглу В. Правдивые образы. Газ. «Бакинский рабочий», 1973, 18 июня

⁵Эльчин. Возмужание таланта. «Литературная газета», 1975, 17 сентября

⁶Гулиев Г. Верность жизненной правде (в творческой лаборатории молодого прозаика Иси Меликзadə). Газ. «Баку», 1968, 3 октября.

⁷Abasova Sevinc. İsi Məlikzadənin yaradıcılığı (bədi nəsri). Bakı: Nurlan nəşriyyatı, 2001.

Beləliklə, təsdiq edə bilərik ki, əldə olan tənqidi materiallar əsasında “kənd” və “şəhər” nəsrinin olduqca maraqlı problemlərini ustalıqla qaldıran hərtərəfli yazıçı kimi İ.Məlikzadənin şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək mümkündür. Ancaq yazıçının yaradıcılığının bütöv mənzərəsini xüsusilə müqayisəli aspektdə təqdim edə bilmək üçün bu, əlbəttə ki, kifayət deyildir. Bundan başqa, Şukşinlə olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının nümayəndələri İ.Məlikzadə ilə digər xalqların ədəbləri arasında mümkün səsleşmələrə diqqət yetirməmişlər. Təqdim edilən dissertasiya işi bu mənada aktuallıq kəsb edir.

Bütün yuxarıda qeyd edilənlər bu mövzunu öyrəilməsində konkretliyin olmamasından və müvafiq şəkildə müasir ədəbiyyatşünaslığın adı çəkilən sahəsində gələcək tədqiqatların zəruriliyindən xəbər verir.

Tədqiqatın metodoloji əsası. Tədqiqat işinin metodoloji əsasını müqayisəli ədəbiyyatşünaslığın prinsipləri təşkil edir.

Rus və Azərbaycan ədəbiyyatlarının müqayisəli-tarixi aspektdə araşdırılması özündə elmi sintez sahəsində müxtəlif yanaşmaları birləşdirən müxtəlif problemlərin böyük və mürəkkəb kompleksini birləşdirir. Müəllif, hər şeydən öncə, V.Şukşinin və İ.Məlikzadənin yaradıcılığı ilə bağlı olan və onların yazıb-yaratdıqları dövrün “kənd nəsrində” öz bədii əksini tapan tarixi-tipoloji xarakterin müqayisəsi ilə maraqlanır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İlk dəfə olaraq filologiya elmində müqayisəli planda V.M. Şukşin və başqa bir millətdən olan yazıçının hekayə və povestlərinin hərtərəfli və kompleks analizi aparılmışdır. Sovet və müasir Rusiya ədəbiyyatşünaslığında V.Şukşin bir qayda olaraq digər milli ədəbiyyatlarda analoqu olmayan və ola bilməyən xalis milli yazıçı kimi nəzərdən keçirilir. Təqdim edilən iş çərçivəsində həyata keçirilən araşdırmalar bu postulatı təkzib etdi. Məlum oldu ki, o, problemə yanaşmada, obrazların yaradılması, mövzunun müasir baxış bucağından açılmasında Azərbaycan yazıçısı İ.Məlikzadə ilə bir sıra təmas nöqtələrinə malikdir. Bu, belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, bu tipli paralelləri V.Şukşinlə digər milli yazıçılar arasında da aparmaq mümkündür.

Dissertasiyada obyektiv yenilikçi yanaşma xüsusilə onunla şərtlənir ki, burada kənddə, kökləri qədim dövrlərə gedib çıxan, exo-variantları isə həmin yazıçıların yaradıcılığında öz əksini tapdığı insanın davranışının mühüm arxetipləri arasında varislik əlaqələri dəqiq şəkildə qeydə alınıb.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Təqdim edilən dissertasiyanın məqsədi V.M. Şukşinlə İ.Məlikzadənin hekayə və povestlərində irəli sürülən fərdi kəndli qəhrəman konsepsiyasını dərin tipoloji və eyni zamanda qarşılıqlı-müqayisəli şəkildə təhlil etməkdir. Göstərilən məqsəd aşağıdakı vəzifələrin qoyuluşunu şərtləndirir:

- V.M.Şukşin və İ.Məlikzadənin kənd zəhmətkeşlərinin spesifik cizgilərinin analitik şəkildə işlənib-hazırlanması prosesində əsas dünyagörüşü prinsiplərinin aşkarlanması;

- kənd və şəhər sakinlərinin xarakterlərinin mahiyyətə fərqlənməsinin müəyyənləşdirilməsi;

- V.M.Şukşin və İ.Məlikzadənin hekayə və povestlərinin süjeti, kompozisiya və üslubu, habelə ideya-bədii kontekstdə onların yaradıcılığında xarakter konsepsiyasının məlum problemlərinin öyrənilməsi;

- V.M.Şukşin və İ.Məlikzadənin hekayə və povestlərində ədəbi qəhrəmanın davranışının norma və qaydalarının uyğunluğu və standart biçimini təşkil edən kontrapunktun ideya əsasının aşkarlanması;

- Göstərilən problemlərin incəsənətdə təqdim edilməsinin ədəbi-tənqidi analiz vasitələrinin həyata keçirilməsi.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti belə bir faktla müəyyənləşdirilir ki, hərtərəfli araşdırma əsasında müxtəlif ədəbiyyatların iki nümayəndəsinin yaradıcılıqlarının qarşılıqlı əlaqələrinin tarixi-ədəbi və nəzəri problemlərini aşkarlamaq, ümumiləşdirmək və işıqlandırmaq mükmün olmuşdur. Tədqiqat materialları kənd həyatının oxşar problemlərinin şərhində, bədii əsərdə insan əməyinin obrazının yaradılmasında müxtəlif milli ədəbiyyatların iki nümayəndəsinin yaxınlığı və fərqli cəhətləri haqqında nəticələr hasil etməyə imkan yaratmışdır.

Dissertasiyanın təcrübi əhəmiyyəti ondadır ki, müvafiq materiallar və əsas müddəalardan iyirminci əsrin ikinci yarısı rus və Azərbaycan ədəbi prosesinin tədqiq edilməsində, sovet ədəbiyyatının ümumi kursu, V.M.Şukşin və İ.Məlikzadənin yaradıcılığı haqqında xüsusi kursun, o cümlədən millətlərarası ədəbi əlaqələrin problemləri üzrə mühazirələrin oxunmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya və onun ayrı-ayrı fəsiləri Bakı Dövlət Universitetinin Rus ədəbiyyatı tarixi kafedrasında müzakirə və qəbul edilmişdir. Müəllif Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyasının ədəbi jurnallarında tədqiqat mövzusu üzrə 10 məqalə çap etdirmişdir.

Dissertasiyanın strukturu tədqiqatın məqsəd və vəzifələri ilə şərtlənmişdir. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun seçilməsi və aktuallığı əsaslandırılır, məqsəd və vəzifələri, öyrənilmə dərəcəsi, işin elmi yeniliyi, onun nəzəri bə təcrübi əhəmiyyəti müəyyənləşdirilir.

Dissertasiyanın **I fəsl**i **"Rus və Azərbaycan ədəbiyyatında kənd nəsr**i **ədəbi cərəyan kimi"** iki paragrafdan ibarətdir. Birinci paragrafdə **"Rus və Azərbaycan ədəbiyyatında kənd nəsrin bir ədəbi cərəyan kimi təşəkkülü və təkamülü"** Azərbaycan və Rus nəsrində kənd nəsrinin təkamül yolu izlənilir, "altmışıncıların" əmək və zəhmətkeş qəhrəmanların xarakteri mövzusuna fəal müraciəti araşdırılır. Rus və Azərbaycan ədəbiyyatında kənd haqqında bədii nəsrin müasir inkişaf mərhələsi 1950-ci illərin sonu, 1960-cı illərin əvvəlindən, yəni, müxtəlif janrlarda Rusiya və Azərbaycanın keçdiyi yolun gözdən keçirildiyi əsərlərin bir-birinin dalınca nəşr edildiyi dövrdən etibarən formalaşmağa başlayır. Bu zaman ədəbiyyatın ictimai təfəkkürün inkişafının aparıcı forması kimi xüsusi rol u üzə çıxır. Məhz bu faktor yazıçıları mənəvi problematikaya diqqət yönəltməyə zövq edirdi. Buna əyani nümunə kimi kənd nəsr i göstərilə bilər. Bu istiqamətə aid yazıçılar xarakterlərin təsvirində dərin psixologizmə, yerli danışq tərz i və dialektlərdən istifadəyə meyl edirdilər.

Rus kənd nəsr i 1950-ci illərdə öz əsərlərində müharibədən sonrakı kənd haqqında həqiqəti söyləyə bilən və onunla bağlı təhrif edilmiş anlayışı dağıdan Valentin Oveçkinnin hekayələri ilə başlayır. V.Oveçkinin dalınca kənd mövzusunu V.Tendryakov, S.Voronin, S.Antonov, A.Yaşin, F.Abramov, B.Mojaev və sair yazıçılar inkişaf etdirmişlər.

60-cı illərdə kənd nəsr i yeni səviyyəyə qalxır. A.Soljenitsının "Matreninin evi" hekayəsi xalq məişətinin bədii şəkildə mənalandırılamsı prosesində mühüm yer tutur. Öz əsərlərində ekologiya, ənənələrin qorunub-saxlanılması, ev və torpağa qayğı kimi problemləri qaldıran V.Astafyev və V.Rasputin kənd nəsrinin inkişafına böyük töhfə verdilər. "Kənd nəsrinin" sonrakı nəslinin parlaq və orijinal təmsilçilərindən biri də yazıçı və kinorejissor V. Şukşin idi. Vasili Şukşin rus kəndinin artıq yetişmiş problemini daxildən, sakinlərin gözü ilə nəzərdən keçirir, kənddən çıxan gənclərin şəhərə axınından narazılığını bildirmişdir. O, rus tiplərinin

qalereyasını yaratmış, rus milli xarakteri anlayışına yeni dolğun cizgilər əlavə etmişdir.

60-cı illərdən başlayaraq, qlobal ictimai-siyasi atmosferin istiləşməsi, SSRİ-də ideoloji buxovların boşalması nəticəsində Azərbaycan ədəbiyyatına öz əsərlərində mövcud siyasi quruluşu tənqid eləyən gənc istedadlar gəldi. Onların arasında İ.Hüseynov, S.Əhmədov, Anar, Elçin, S.Rüstəmxanlı, Ə.A.Salahzadə, F.Kərimzadə, İ.Məlikzadə və başqaları var idi. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində altmışıncılar bir çoxlarının etiraf etdiyi kimi doğrudan da əsaslı işlər gördülər və bununla təkcə ədəbi-bədii fikrin deyil, eyni zamanda milli-ictimai təfəkkürün yenilənməsinə əhəmiyyətli təsir göstərdilər. Altmışıncıların ideya-estetik hərəkəti sovet cəmiyyətinin daxilində və insanın qəlbində üsyan edən normal, humanist təfəkkürün ədalətliyinə söykənirdi. İ.Şıxlının “Dəli Kür”, İ.Məlikzadənin “Quyu”, “Yaşıl gecə”, “Dədə palıd”, “Günəş harda gecələyir”, İ.Hüseynovun “Saz”, “Tütək səsi”, “Telegram”, S. Əhmədlinin “Torpaq üzərində iz” və digər çoxlu əsərlər 1960-1980-ci illər Azərbaycan sovet ədəbiyyatında kənd nəsrində qəhrəmanın xarakterinin inkişaf tarixinə möhürünü basdı. Bu bədii əsərlərin əhəmiyyəti və dəyəri onda idi ki, yazıçılar cəmiyyətin inkişafına və onun müasiri olan zəhmətkeş qəhrəmanın xarakterinin nüvəsini təşkil edən səbat, igidlik, zəhmətsevərlik, doğma torpağa məhəbbət, xeyirxahlıq və insanilik kimi keyfiyyətlərinin transformasiya edilməsini nəzərdən keçirməyə başladılar. Zəhmətkeş qəhrəmanın dərin və çoxlaylı xarakterinin açılışı Azərbaycan xalqının sosial-mənəvi həyatının bədii baxımdan araşdırılmasına böyük töhfə və təkan verdi.

Birinci fəslin ikinci paragrafı "Rus-Azərbaycan ədəbi əlaqələri kontekstində aparılan tədqiqatlar fonunda müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq" adlanır.

Dünyanın digər xalqları ilə mədəni əlaqələr müasir mərhələdə yeni istiqamət almış və V.Şukşinlə İ.Məlikzadənin yaradıcılıqlarının davam və inkişaf etdiyi 1960-1980-ci illəri əhatə edən dövrlə müqayisədə prinsip etibarı ilə tam yeni xarakter daşıyır. Bu planda Rusiya və rus mədəniyyəti ilə ədəbi əlaqələr aktual mövzu və problem kimi dayanır. Bu mövzunu qeyri-marksist metodologiya baxımdan araşdırmaq lüzumu yaranır. Burada əsas rolu ideologiyaların ümumiliyi, Azərbaycan və rus xalqlarını vahid dövlətdə birləşdirən siyasi faktorlar deyil, bu xalqların mədəni-tarixi qarşılıqlı əlaqələri oynayır. Son illərin Rus və Azərbaycan yazıçılarının nümunəsində ədəbi-mədəni səpkidə qarşılıqlı təmasların tipoloji aspektinin

aşkarlanması fonunda böyük maraq kəsb edən elmi əsərlər qələmə alınmışdır (E.Q.Axundova: “Cəlil Məmmədquluzadənin realizmi və XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində rus ədəbiyyatının təcrübəsi” və X.A.Ağalarov: “A.Çexov və Ə.Haqverdiyevin nəsr” tədqiqatı, E.C.Gözəlov: “Cəfər Cabbarlı və rus mədəniyyəti” əsəri). Bu araşdırmalar ədəbi-mədəni səpkidə qarşılıqlı təmasların tipoloji aspektinin aşkarlanması fonunda böyük maraq kəsb edir. Bununla bərabər dram əsərlərinin tərcüməsi, milli koloritin qeyri-milli oxucu tərəfindən qavranılması məsələlərinin kifayət qədər geniş şəkildə araşdırıldığı elmi işlərin tənqidi analizinin icmalı həyata keçirilmişdir (R.S.İmanova: “N.Vəzirov rus ədəbiyyatı ilə əlaqələr kontekstində”, T.A. Xəlilova: “Azərbaycan sovet nəsrinin rus dilinə tərcüməsi problemləri”(1920-1970). Eyni zamanda rus klassiklərinin Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri haqqında məsələlərin araşdırıldığı tədqiqatlar da nəşr edilmişdir (A.S.Məmmədov: “N.V.Qoqolun Azərbaycan klassik ədəbiyyatında ənənələrinə dair məsələlər”, Ş.K.Qurbanov: “A.S.Puşkin və Azərbaycan poeziyası”, Q.B.Babayev: “V.V. Mayakovski və Azərbaycan poeziyası”). Bu paraqrafda həmçinin Rus və Azərbaycan “altmışıncılarının” müqayisəli analizi sahəsində mövcud təcrübə işıqlandırılır (F.M.Məmmədov: «Rus və Azərbaycan “altmışıncılarının” nəsrində insan və təbiət”, S.A.Məmmədov: “Müasir rus və Azərbaycan nəsrində mənəvi problemlər” (Y.Bondarev və İ.Şıxlının kənd mövzusunda əsərlərinin materialları əsasında və sair). Burada birbaşa təqdim etdiyimiz dissertasiyanın kompozisiya struktura daxil edilən elmi əsərlərin tənqidi icmalı aparılır. “Altmışıncılara” daxil olan yazıçıların, yəni Y.Bondarev, İ.Şıxlı, V.Rasputin, İ.Hüseynov, V.Şukşin, İ.Məlikzadə və digər yazıçıların əsərlərində bəşəriyyət qarşısında duran çoxsaylı vəzifələrə görə getdikcə artan və şübhəsiz ki, formal deyil, novator yanaşma tələb edən məsuliyyət hissi əksini tapmışdır.

Şəxsiyyət, cəmiyyət və “qəlbin əxlaqi-psixoloji kompleksi” arasındakı qarşılıqlı əlaqələr, yuxarıda şərh edilən materialdan göründüyü kimi, “altmışıncıların” nəsrində bütün yerdə qalan poetika elementlərini üzvi şəkildə özünə tabe edərək mühüm struktur rolunu oynamışdır. Artıq müasirlik baxımından özümüz müəyyənləşdiririk ki, təhkiyə janrlarının – roman, povest və hekayənin prinsipial şəkildə yeni modifikasiyası meydana çıxıb və bunun etik-fəlsəfi mənası yeri gəlmişkən təkcə zahirî tərtibatda deyil, yəni süjet-hadisə səviyyəsində gerçəkləşməmiş (müharibə və sülh, şəhər və kənd, zavod və fabriklərin inşa edilməsi, xeyir və şər əksliyi), həm də daxili, intellektual-psixoloji hərəkətdə əyaniləşmişdir.

Adları çəkilən yazıçılar o zamankı bədii və gerçək dünyanın obrazlı mənzərəsini mahiyyət etibarlı ilə zənginləşdirməklə əsl milli xarakterlər yaratdılar. Ancaq təkcə bunu qeyd etmək yerinə düşər ki, onların maraq sferası fərdi və fərqli ola bilərdi: V.Şukşin və İ.Məlikzadə qərribə xarakterli qəhrəmanları “səhnəyə çıxarmağı” sevirdilər, V.Rasputin vaxtaşırı olaraq Rusiyanın orta zolağının və ya şimalın yaşlı əhalisinin dünyasını ideallaşırdı, S.Əhmədlinin əsasən qürurlu kənd “qiyamçılarını”, F.Abramov, İ.Hüseynov, Ç.Aytmatov həqiqət axtarışına çıxan xalq qəhrəmanlarını nəsrə gətirir, V.Astafyev və V.Belov rus bəhədirlığının əsl köklərini açıb göstərirdilər.

II fəsil “V.Şukşin və İ.Məlikzadənin kənd nəsrində ədəbi obrazın poetikası” adlanır. Bu fəsil iki paragrafdan ibarətdir.

İkinci fəslin birinci paragrafında **“V.Şukşin və İ.Məlikzadənin dünyagörüş prinsiplərinin xarakter konsepsiyasının işlənməsində rolu”** V.Şukşin və İ.Məlikzadənin həyat yolunun əsas mərhələləri işıqlandırılır. Yazıçıların yaradıcılığında xarakter konsepsiyası problemi süjet, kompozisiya və adı çəkilən hekayə və povestlərin üslubunun ideya-bədii və lingvistik səviyyələrində öyrənilir. Biz göstərməyə çalışmışıq ki, V.Şukşin və İ.Məlikzadənin personajların xarakterlərinin təsvirində əsas götürdükləri ən mühüm dünyagörüşü prinsiplərindən biri dil vasitələrinə qənaətdir. Burada əsərin bütövlükdə final hissəsini və strukturunu müstəqil şəkildə qurub-yarada bilən oxucu zövqünə istinad edilir. Yazıçılar eyni zamanda bədii obrazın daxili tərtibatına əsaslanmış, qəhrəmanlarını daxildən göstərməyə cəhd edirdilər. V.Şukşin və İ.Məlikzadənin hekayələrinin süjetində gözlənilməz dəyişikliklərin açılmasında məişət fonunda verilən portret xarakteristikası əsas rol oynayır. Yazıçıların əsərlərində portret (yəni, personajların zahiri xarakteristikası) insanın daxili aləminin və onun sosial əlaqələrinin keyfiyyətini üzə çıxarır. Qəhrəmanın bədii obrazının komponentlərindən biri olmaqla o, yazıçının obrazlı təfəkkürünün sistemi ilə bağlıdır və ilk növbədə onların həyat yolunun faciəvi və komik aspektlərini müəyyənləşdirir.

Göstərilən yazıçıların əsərlərində mətnin böyük bir hissəsini tutan dialoq heç də az əhəmiyyətli dünyagörüşü prinsipi deyildir. Dialoqda birbaşa təmas zamanı təəssüratlar konkret vəziyyətə, mimika, jest, qəhrəmanın intonasiya xüsusiyyətlərinə əsaslanmaqla həyata keçirilir. Müəyyən edilib ki, təhkiyə sistemində vurğu hadisə üzərinə deyil, hər şeydən öncə xaraketin üzərinə salınır. V.Şukşin və İ.Məlikzadə üçün tarix

və ya hadisə onunla maraqlı doğurur ki, şəxsiyyət bu vəziyyətlərdə açılır və bu hadisələri insanın daxilindəki ardıcıl düşüncə axarı doğurur.

İkinci fəslin ikinci paragrafında **«V.Şukşin və İ.Məlikzadənin kənd nəsrində qəhrəmanların tipologiyaları»** fikrimizcə, kənd mövzusunun, zəhmətkeş qəhrəmanın və qərribə adam-qəhrəman tipinin işlənilib-hazırlanmasında müəyyən töhfə vermiş əsərlər təhlil edilir. Kənd qəhrəmanının və şəhər sakininin xarakterinin mühüm fərqləndirici cəhətləri müəyyənləşdirilir. İ.Məlikzadənin əsərlərində təxminən iyirmi yaşlı qəhrəman həyat yolunun axtarışına çıxır. V.Şukşinin əsərlərində isə bir qayda olaraq, qəhrəman artıq müəyyən təcrübəyə malik olur. İ.Məlikzadə əmək mövzusunun son dərəcə maraqlı şəkildə araşdırıb. O, yalnız gələcək zəhmətkeş qəhrəmanının xarakterində yeni cəhətlərin meydana çıxacağını planlaşdırır («Quyu» povesti). Səciyyəvidir ki, V.Şukşinin bir sıra hekayələrində zəhmətkeş qəhrəmanın torpağa yadlaşması göstərilir. Həyatın mənası haqqında düşünərək, xoşbəxt gələcək arxasınca gedən qəhrəman (V.Şukşinin əsərlərində) çoxdan yaşadığı yeri, el-obanı və torpağı tərk edir. Belə ki, «Profildən və anfasdan» hekayəsində kənd sakinlərinin əməyə əks qütblü münasibətləri açıqlanır. Torpaqdan, doğma yerlərdən ayrılma və qoca kişinin gənclərdən incikliyi əhatəli şəkildə təsvir edilir. V.Şukşinin ayrı-ayrı qəhrəmanlarında («Stepka», «Mikroskop») İ.Məlikzadənin əsərlərində olduğu kimi («Evin kişisi» povesti, «Bərkiməmiş qanadlar», «Yaşıl gecə», «Küçələrə su səpmişəm», «Quyu») fikrimizcə, həyatın adi axarından bezmək, kənara çıxmaq, gündəlik yaşam normalarından əl çəkmək və hansısa rola girmək kimi ümumi cəhətlər mövcuddur. Biz İ.Məlikzadənin əsərlərindəki qəhrəmanların («Yaşıl gecə» povestində Qərrib, «Bir səbət gilə» hekayəsində Davud, «Qatarda» povestində yalançı prokuror Dadaş, «Dədə Palıd» povestində Nurbababə) davranışlarını V.Şukşinin qərribə adam-qəhrəmanları ilə müqayisə etdik. Mahiyyətcə, İ.Məlikzadənin əsərlərində Şukşinin qərribə adam tipi izlənilir.

Dissertasiyanın **«V.Şukşin və İ.Məlikzadənin kənd nəsrinin mənəvi və estetik prinsipləri»** adlı III fəslə iki paragrafdan ibarətdir. Üçüncü fəslin birinci paragrafında **«V.Şukşin və İ.Məlikzadənin kənd nəsrində xalq ruhu»** belə bir mülahizə ifadə edilir ki, Rusiya və Azərbaycanda kənd nəsrinin davamçıları olan V.Şukşin və İ.Məlikzadə öz əsərlərində sosial həyatın kəskin problemlərini qaldırmaqla, sosial şəraitin diqqətli tənqidi analizini vermişlər. V.Şukşin və İ.Məlikzadə xalq mədəniyyətinin daşıyıcıları kimi – vacib və çoxcəhətli mövzudur. Adları çəkilən yazıçıların xalq mədəniyyəti tarixinə verdikləri töhfə ədəbiyyat

tarixi və kinomatoqrafa qoyulan zəhmətdən az deyildir. Mənəvi aləm V.Şukşin və İ.Məlikzadənin əsas maraq dairəsidir. Onlar insanın malik olduğu mənəvi dəyəri necə və nəyə görə itirdiyini, yaxud əldə etdiyi məqamları usta şəkildə tuta bilirdilər. V.Şukşinə dünya şöhrəti gətirən “Kalina krasnaya” kino-povestində Yeqor Prokudinın obrazı və İ.Məlikzadənin “Mülayim payız” povestindəki Cəbrayıl obrazı məhz bu faktorla sıx əlaqəlidir. Fikrimizcə, kənd nəsrinin inkişafında rus və Azərbaycan yazıçılarını assosiativ şəkildə yaxınlaşdıran müəyyən tendensiyanı açıb təhlilə cəlb etməklə bütün bu cəhətləri incələmək mümkündür. İlk növbədə, elə bir mənəvi özlü seçilib-ayrılır ki, onların bütün yaradıcılıqları da öz başlanğıcını məhz buradan götürür; V.Şukşin və İ.Məlikzadə öz əsərlərində həyat həqiqətinə sadıq qalmışlar (V.Şukşinin “Lyubavina” romanı, “İnciklik” hekayəsi, İ.Məlikzadənin “Küçələrə su səpmişəm” povesti, “Abidə üçün çəpər” hekayəsi).

Üçüncü fəslin ikinci paragrafında «**V.Şukşin və İ.Məlikzadənin əsərlərində insanın təbiətlə qarşılıqlı münasibətləri**» göstərilən yazıçıların insanla təbiətin qarşılıqlı əlaqələrinin təsvir edən əsərlərinin tipoloji analizi aparılır. V.Şukşin və İ.Məlikzadə xüsusi olaraq şəhər və kənd oriyentirlərini dəqiq müəyyənləşdirmiş və onları müxtəlif cəhətlərə doğru inkişaf etdirmişlər. Məhz: şəhər sakini təbiətə kənar və yad bir şey kimi baxır, onunla yalnız üzdən və yalnız təsadüfdən-təsadüfə təmasa girir; ağıllı kənd əhli, yəni torpağın çalışqan sahibi onu mövcudluğun və dolanışığın başlıca mənbəyi hesab edir. 1960-cı illərdə kənd nəsrinin ən yaxşı ustaları artıq bezdirici ədəbi ştamlardan maksimum dərəcədə qaçmağa cəhd edirdilər. Qətiyyətlə təsdiq etmək olar ki, V.Şukşin və İ.Məlikzadənin hekayə və povestlərində təbiət təsvirlərində göstərilən təbii başlanğıcı gözəl bir elegiyaya çevrilir. Digər tərəfdən, peyzaj vasitəsilə lirik-fəlsəfi düşüncələr estetik plana daxil olur və bu zaman hətta xalq xarakterlərinin daramtik mahiyyətini də müəyyənləşdirirlər.

Artıq aydınlaşdırılıb ki, ətraf mühitin insana təsirinin açılması onlara öz qəhrəmanlarının mənəvi vərdislərinin yaradıcı şəkildə mənalandırılması və aşkar edilməsi imkanını vermişdi (Vasili Şukşinin “Mil pardon, madam!”, “Müqavimət göstərməyən Makar Jerebtsov”, “Kalina krasnaya” və İsi Məlikzadənin “Yaşıl gecə”, “Mülayim payız”, “Dədə palıd” povestlərində). Kənd adamı necə torpaq üzərində möhkəmdirirsə, eləcə də bütün təbiət özünün əzəli valideynləri ilə fasiləsiz əlaqədədir. Buna görə də V.Şukşin və İ.Məlikzadənin əsərlərində ana obrazı həm simvolik, həm də sözün hərfi mənasında əsas rol oynayır. Vasili Şukşinin əsərlərində ana ən

ali və yüksək bir obrazdır. Ananın obrazı, onun taleyi, dediyi söz, dərdi və göz yaşları “Kalina krasnaya ” əsərində elə bir epik mərkəz formalaşdırır ki, dünya evinin bütün üföqləri məhz buraya axıb tökülür və burada həтта həyat və ölümün qanunları həyatı kimin bəxş etməsi və səni ölümdən hifz etməsi kimi mənəvi duyğu ilə aşılır». Işıqlı ana obrazı İ.Məlikzadənin də bütün yaradıcılığından keçir – təkcə yer üzündəki bütün canlıların anası kimi deyil, həm də xeyirxah məsləhətçi, həyatın çətin anlarında köməkçi və ağır məqamlarda dayaq kimi (“Yaşıl gecə” povesti). V.Şukşin və İ.Məlikzadə digər “altmışıncı” nasirlər kimi müvafiq bədii yaradıcılıqları ilə sübut etdilər ki, əvvəlcə mənsub olduğun doğma kəndində, ocağında və aulunda qayda-qanun yaratmaq lazımdır... Kənd təbiətinin vicdanlı və artıq Yeqor Prokudinın dəyişmiş ardıcılarını şikəst etmək lazım deyildir.

«Nəticə»də tədqiqatın nəticələri xülasə edilir, dissertasiyanın əsas müddəaları ümumiləşdirilir və mövzu üzrə gələcək perspektivlər aydınlaşdırılır.

V.Şukşin və İ.Məlikzadənin qəhrəmanlarının və onların mənəvi prinsiplərinin təkamülünü izləyərək, onların nəsrini birləşdirən ümumi cəhətlərə diqqət yetirək:

- Müharibədən sonrakı gerçəklik V.Şukşin və İ.Məlikzadənin həyat kredosunu formalaşdırmışdır.

- Müasir qəhrəmanın təsviri. V.Şukşin və İ.Məlikzadənin əsərlərində əsas təmayül qəhrəmanın həyata emosional münasibətinin açılması fonunda, həsrət, qorxu mövzusu və tənhalığı təsvir etməklə əyaniləşir.

- Hekayə və povestlərdə qəhrəmanın xarakterini açmaqla V.Şukşin və İ.Məlikzadə həyatda neqativ effektlərlə üzləşən və onlarla mübarizə aparan insan tipinə üstünlük verirlər.

- V.Şukşin və İ.Məlikzadənin yaradıcılığında povest və hekayə janrı dinamik bir struktur kimi kənd və şəhər gerçəkliyinin geniş meydanında insan talelərinin qarşılıqlı əlaqələrinin üzvi şəkildə açılmasını əks etdirir.

- Ətraf mühitin insana təsirinin açılması V.Şukşin və İ.Məlikzadəyə qəhrəmanlarının mənəvi vərdişlərini mənalandırmaq və üzə çıxarmaq imkanı verdi.

Dissertasiya ilə bağlı aşağıdakı tezis və məqalələr çap olunmuşdur:

1. Сельская тематика в творчестве И. Меликзаде // Dil və ədəbiyyat (beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), № 3(63), Bakı, 2008, s. 176-178.

2. Иси Маликзаде как мастер отображения сельской тематики / “Azərbaycan filologiyasının aktual problemləri” Ümummilli lider H.Ə.Əliyevin anadan olmasının 85 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi-nəzəri konfransın materialları, Bakı, 2008, s. 365-367.

3. Межнациональный культурный диалог в коммуникативном пространстве языка и текста (по творчеству В. Шукшина и И.Меликзаде) / VIII Всероссийская юбилейная конференция с международным участием, Барнаул-Бийск-Сростки, 23-25 июля 2009, с. 85-87.

4. Сельская тематика в творчестве В. Шукшина и И. Меликзаде. // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук (Межвузовской сборник научных статей), Bakı, № 3, 2009, с. 146-149.

5. Роль мировоззренческих принципов В.М. Шукшина в разработке концепции характера // Вестник Ленинградского государственного университета имени А. С. Пушкина, Санкт-Петербург, № 3, 2009, с.53-59.

6. Человек труда в творчестве В. Шукшина и И. Меликзаде // Bakı Dövlət Universitetinin Xəbərləri, Humanitar elmləri seriyası, № 4, 2009, с. 78-83.

7. Русско-азербайджанские литературные взаимосвязи и взаимоотношения на рубеже XX и XXI века / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIV respublika elmi konfransın materialları, Bakı, 2010, с. 202-203.

8. Характерные черты, сближающие героев произведений И.Меликзаде с героями рассказов В.Шукшина // Вестник Костромского государственного университета имени Н.А.Некрасова, № 2, 2010, с. 122-125

9. В. Шукшин и И.Меликзаде как носители народной духовности // Dil və ədəbiyyat (beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), № 1 (81), Bakı, 2012, с.326-327

10. Развитие деревенской прозы в русской и азербайджанской литературе // Filologiyaməsələləri, № 6, 2014, s.

**Эволюция героев и нравственные принципы в прозе
В. Шукшина и И. Меликзаде**

РЕЗЮМЕ

Объектом данного исследования являются рассказы и повести В.М. Шукшина и И. Меликзаде, отношение этих двух корифеев русской и азербайджанской литератур шестидесятых годов двадцатого столетия к жителю деревни. Также поставлена задача в определении основных ориентиров названных писателей при создании концепции характера. Помимо этого, объектом исследования следует считать весь историко-литературный процесс, в рамках которого жили и творили В. Шукшин и И. Меликзаде, и который, естественно, отразился в их литературных исканиях.

Первая глава диссертационной работы озаглавлена «Деревенская проза как литературное направление в русской и азербайджанской литературе» и состоит из двух параграфов.

В первом разделе главы прослеживается история развития деревенской прозы в русской и азербайджанской литературе, раскрывается причина активного обращения писателей «шестидесятников» к теме характера деревенского жителя.

Также тщательно изучены научные труды азербайджанских литературоведов в области исследования деревенской прозы. Азербайджанские исследователи затрагивают вопросы, касательно проблем духовного и нравственного мира человека. Критики ставят задачу изучить проблемы героя в деревенской прозе в социально-нравственном, эстетическом понимании слова. Во втором разделе рассматриваются научные работы последних лет, которые представляют немалый интерес в русле выявления типологического аспекта процессов литературно-культурного взаимодействия на примере русских и азербайджанских писателей.

Вторая глава называется «Поэтика художественного образа в деревенской прозе В. Шукшина и И. Меликзаде» состоит из двух параграфов. В первом разделе освещены основные этапы жизненного пути писателей, изучены проблемы концепции характера в творчестве В.М. Шукшина и И.Меликзаде на идейно-художественном и

лингвистическом уровнях сюжета, композиций и стиля их повестей и рассказов. Во втором разделе второй главы рассматриваются те художественные произведения, которые, на наш взгляд, внесли определенный вклад в разработку типа деревенского жителя, героя-труженика и героя-чудика. Третья глава диссертационной работы озаглавлена «Духовные и эстетические принципы в деревенской прозе В. Шукшина и И. Меликзаде» состоит из двух параграфов.

В первом разделе подвергнуто тщательному критическому анализу то обстоятельство, что русский и азербайджанский писатели-«деревенщики» ставили и по возможности разрешали острые вопросы социального бытия. Вклад В. Шукшина и И. Меликзаде в историю народной духовности не меньший, чем в историю литературы и кинематографа. Духовный мир – основной интерес В. Шукшина и И. Меликзаде. Они видят, как и почему человек теряет или приобретает свое духовное наполнение. Во втором разделе проводится типологический анализ произведений указанных писателей, в которых раскрывается взаимоотношение человека с природой. В «Заключении» подведены итоги исследования, обобщаются основные положения диссертации и намечаются перспективы дальнейших изысканий по теме.

**The evolution of the characters and the moral principles in the
prose of V.Shukshin and I. Melikzadeh**

SUMMARY

The object of this research includes stories and novels by V.M. Shukshin and I. Melikzade, the attitude of these two leading figures of the 20-th century Russian and Azerbaijani literature pertaining formally to the current of “sixties” towards rural residents. It is also aimed to identify the major guidelines of these writers when creating the concept of personality. Moreover, the object of this research should consider all the historical and literary processes in which V.Shukshin and I. Melikzade lived and worked, and which of course were reflected in their literary studies.

The first chapter of the thesis entitled as "Rural prose as a literary trend in Russian and Azerbaijani literature" consists of two paragraphs.

The first paragraph of the chapter entitled “The formation and evolution of rural prose as a literary trend in the Russian and Azerbaijani literature” retraces the history of the development of rural prose in Russian and Azerbaijani literature, reveals the true reason of recurrent application of the theme of labor and the personality of the hero-worker by the writers’ of the sixties.

Scientific works by Azerbaijani literary experts in the field of rural prose are also thoroughly studied. Azerbaijani scientists address issues regarding the problems of the spiritual and moral world of a man. Critics are aiming to study the problems of the character in the rural prose in the socio-moral, aesthetic sense of the word. The scientific works of recent years, which represent quite a significant interest in the realm of the identification of typological aspects of the processes of literary and cultural interaction based on the example of Russian and Azerbaijani writers.

The second chapter is called "Poetics of the artistic image in the rural prose of V.Shukshin and I. Melikzade" consists of two paragraphs. The first paragraph highlights the major stages of the writers’ course of life, studying the problems pertaining to the concept of personality in the creative work of V.M. Shukshin and I.Melikzade on ideological-artistic and linguistic levels of pathos, the plots, composition and style of their novels and short stories. The second paragraph of the second chapter discusses

those works of art which, in our view, have contributed to the development of the villager type, hero-laborer and the hero-geezer. The third chapter of the dissertation, which is titled "The spiritual and aesthetic principles in the rural prose of V.Shukshin and Melikzade" consists of two passages.

The first section contains a thorough critical analysis of the fact that Russian and Azerbaijani novelists writing about "villagers" put forward and made an effort to resolve the acute issues of social existence. The contribution of V.Shukshin and I. Melikzade to the history of the national spirituality is no less significant than that to the history of literature and cinema. The spiritual world is the main interest of V.Shukshin and I. Melikzade. They see how and why a person loses or gains its spiritual content. The second paragraph comprises a typological analysis of the works of the above-mentioned writers, which reveals the relationship between human kind and nature. The "Conclusion" finalizes the research, summarizes the main provisions of the thesis and outlines the prospects for further research on the topic.